Simon Gabriella

A börtönvállalatok helyzete Nyugat-Európában

Bevezetés és háttér-információk

Azáltal, hogy az 1990-es évek végétől emelkedett a nyugat-európai börtönökben lévő fogvatartottak száma, továbbá, hogy az egyes országok börtönigazgatásai képtelenek voltak elfoglaltságot nyújtani az összes bűnelkövető számára, komoly feszültség halmozódott fel a különböző börtönrendszerekben. Számos börtönben növekedett az erőszak szintje, mind a fogvatartotti populáción belül, mind pedig az elítéltek és a börtönőrök között. Németországban és Angliában brutális túszejtések történtek, továbbá az öncsonkítások és az öngyilkosságok száma emelkedést mutatott Anglia területén, Skóciában és Olaszországban. Jelenleg – válaszul a börtönök túlzsúfoltságára – egyre több büntetés-végrehajtási intézet kap kibővített feladatkört, illetve privatizálják a börtönrendszerek egyes részeit.

Még néhány évvel ezelőtti is csupán arra helyeződött a hangsúly a börtönökben, hogy rábírják a fogvatartottakat, hogy bármely munkát vállaljanak el, illetve fejlesszék azon képességeiket, amelyek hasznosíthatók a börtönön belül. Ezek közé a tevékenységek közé tartoznak a szakmai képzések, valamint az írás, olvasás és számtan elsajátítása is. Számos börtönvállalatnál nemcsak munkáltatás, hanem oktatás is folyik. Ilyenek például Angliában Durham, Coldingley és Featherstone börtöne, továbbá Németország egyes tartományaiban (Alsó-Szászországban, Baden-Württembergben és Északrajna-Vesztfáliában), illetve Franciaország túlnyomó részén találhatunk efféle börtönvállalatokat. Egyébiránt Franciaország tudhatja magáénak a legmagasabb arányú elítélt-foglalkoztatást, a legmagasabb bérekkel, amelyeket leginkább privát cégekkel kötött szerződések keretében végzett munkájuk ellenértékeként kapnak meg a fogvatartottak. A 185 büntetés-végrehajtási intézetben teljesen önkéntes a munkavállalás, ugyanúgy kell a munkahelyeket megpályázni, mint a „kinti" világban.

Mivel a munkanélküliség a legtöbb Nyugat–Európai országban történelmien magas méreteket öltött (1996-ra körülbelül 12%-ra nőtt az átlagos munkanélküliség), mindez arra engedett következtetni, hogy a börtönvállalatok által végzett tevékenységek is megsínylik a munkanélküliséget, de a valóságban nem ez történt. Az Angol Börtönszolgálat – történelmében először – nem az Egyesült Államoktól vette át a mintát, hanem Európától, amikor is 1996-ban megalakult az „Európai Börtönvállalatok Fóruma" Robert Fulton innovatív vezetésével. Az Angol Börtönszolgálat keretén belül, Croydonban később létrejött a „Rangidős Polgári Alkalmazottak" szervezete is, amely a börtönvállalatoknál dolgozó civil munkavállalók érdekképviseletét vállalta fel. A már említett Robert Fulton megbízta Ursula Smartt egyetemi kutatót, hogy készítsen egy széleskörű, összehasonlító elemzést az európai börtönvállalatok helyzetéről. Az alábbiakban e kutatás főbb eredményeit követhetjük nyomon.

Átfogó tényfeltárás

Világossá vált a nyolc európai – pontosabban nyugat-európai – országot érintő kutatás kérdőíveinek kiértékelése során, hogy a börtönökben folyó munkáltatásra központi figyelem leginkább az 1995 és 1998 közötti időszakban irányult. Ez idő alatt a növekvő termelékenység kiszélesedett a börtönvállalatok komplexumán belül a szilárd „kinti piac" révén, különösképp Angliában. Míg az Egyesült Államokban az elítélt felnőtt férfiaknak csupán 8 százalékát alkalmazták tényleges termelőmunkára az állami börtönökben, addig a nyugat-európai férfi fogvatartottak túlnyomó többségének alapvető „elfoglaltságát" a börtönbeli munkavégzés adta. Az is elmondható, hogy abban az időben a börtönnépesség negyede ipari munkát űzött.

A legtöbb nyugat-európai ország börtönigazgatásában már általános szokássá vált, hogy képzett munkaerővé tegyék azokat a fogvatartottakat, akiket hosszabb szabadságvesztésre ítéltek. A munkalehetőségek a kinti piacról történő „elszívásával" egyidejűleg a börtönvállalatok jobb lehetőségeket biztosítottak az elítéltek szabadulás utáni munkavállalására. E tevékenység ragyogó példáit szolgáltatta a Coldingley és a Featherstone büntetés-végrehajtási intézet az 1990-es évek Angliájában. Ekkor kísérletet tettek arra is, hogy a Coldingley intézetet a privát szektorba helyezzék. Habár a Wackenhut UK céggel 1998-1999-ben kötött szerződés – végeredményét tekintve – nem igazán volt sikeres, mégis az eset felvetette az angliai börtönvállalatok privatizációjának kérdését. (Ez a folyamat Franciaországban már az 1990-es évek közepétől megindult.) Talán az időzítés volt rossz, mivel 1997-ben az új munkáspárti kormány és szakszervezetek nem támogatták az ügyet.

Németország, Belgium és Franciaország azon börtöneiben, ahol a munkára történő kiképzés hosszú távon megvalósulhatott, a fogvatartottak munkáltatása az 1990-es évek végén virágkorát élte. Franciaország ekkora már korábban beszüntette az elítéltek kötelező munkavégzését, és új jogszabályok révén egy teljesen privatizált üzemi szolgálatot vezetett be 1994-ben. A munkát végző elítéltek „tényleges" béreket kaptak – jelentős levonással – a külső szerződő felektől. A fogvatartottak fizetésének megadóztatásáról szóló jogi szabályozást Németország 2001-ben, míg Olaszország 2002-ben vezette be azokra az elítéltekre vonatkozóan, akiket fokozott munkavégzés keretein belül alkalmaztak. 2000-re már Németország és Olaszország is számításba vette bizonyos börtönmunkák privatizációjának gondolatát (például a ruhatisztításét). Ez a folyamat már 1996-ban elkezdődött az angliai Coldingley büntetés-végrehajtási intézetben. A börtönök ruhatisztításának 1996-ról 1997-re eső forgalma 300000 font volt. A börtön mosodája ezen kívül külső cégeknek is dolgozott. Az elítéltek közel 100 fontot kereshettek hetente, ha 40 órát dolgoztak a börtön mosodájában.

A nyugat-európai börtönvállalatok jelenlegi helyzete

Az 1990-es évek végére az Angol Börtönszolgálatnál a börtönvállalatokban folyó munkáltatás jelentősége csökkent, helyette a kognitív képességek fejlesztésére és a szexuális bűnelkövetők kezelése vonatkozó programokat részesítették előnyben. Ezzel el-

lentétben: a francia börtönök olyan munkaerőpiaccá váltak, ahol számos magánvállalkozó kínált munkát, továbbá szakmunkásképzést és vonzó béreket. A börtönök – viszonzásképpen – ingyen biztosítottak munkavégzésre alkalmas helyiségeket a vállalkozók részére. Habár a börtönök által termelt nyereségét még nem kérték számon a 90-es években Németországban, csupán 2003-ban, jelenleg, bizonyos működési funkciók, mint például a börtönvállalatok, az oktatás, és a terápiás programok részleges privatizációja fontos napirendi pont Északrajna-Vesztfáliában és Hessen tartományban.

Amíg az 1990-es évek derekán a holland büntetés-végrehajtásban a munkáltatás nem kapott kitüntetett szerepet, addig létrehoztak – Roustabout néven – egy kiválóan működő kinti munkaerőpiacot a börtönből szabadult személyek számára. Általában nagy konszerneknél helyezték el a volt elítélteket, akiket szabadulásuktól kezdve legalább hat hónapon át felügyeltek. (Például a BP – British Petrol – alkalmazott ily módon embereket az Északi-tengeren lévő olajkútjainál.) Mindeközben Németország, Spanyolország és Franciaország a börtönökben megvalósuló szakmunkásképzést (főképp a fiatalkorú bűnelkövetőkét) tekintette legfontosabbnak.

Rövid kitérőt téve: az Egyesült Államokban változó képet mutat a fogvatartotti munkáltatás. Erős szakszervezeti ellenállás nyilvánult meg a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó munkáltatással szemben néhány államban, mint például Kaliforniában és Texasban, ahol azt sérelmezték, hogy a vállalkozói szféra kihasználja az elítélteket. Az Egyesült Államok szakszervezetei azzal érveltek, hogy a külső vállalkozók börtönmunka-programja csökkentette a szabad munkavállalók elhelyezkedési esélyeit, és alacsonyan tartotta a béreket is. Az a vád, hogy a fogvatartottaknak nincs lehetőségük a munkavállalási alku megkötésére, és hogy könnyedén kihasználhatják őket – amellyel emberi jogaikat sértik meg –, még nem került előtérbe az európai országokban. Egy kaliforniai perben két elítélt is beperelte mind munkaadóját, mind pedig fogvatartó intézetét azon váddal, hogy miután panaszkodni mertek a gyári munkakörülményekre, magánzárkára ítélték őket.

Néhány nyugat-európai börtönszolgálat újszerű munkába kezdett, és társas vállalkozást hozott létre külső cégekkel. A hosszú távon munkára szakosodott németországi büntetés-végrehajtási intézetek, mint például a Straubingi börtön Bajorországban, a Freiburgi börtön Baden-Württembergben vagy a Celle-i börtön Alsó-Szászországban inkább a hagyományos szakmákat, az ezekre történő képzést részesítik előnyben, holott vitatható, hogy mekkora esélye van ezeknek a munkáknak a börtönön kívüli életben. Ilyen szakmák a szabás-varrás, a kovácsoltvas-készítés vagy a könyvkötészet. Hasonló volt a helyzet néhány angol börtönben. Coldingleyben 1999 és 2000 között például 150 főt foglalkoztattak a nehézgépészeti üzemben, azonban megrendelés nem érkezett kintről, így a túlnyomórészt hegesztőmunkát végző fogvatartottak voltaképpen feleslegesen dolgoztak. Több országban rájöttek, hogy egyes munkatevékenységek nem piacképesek a kinti életben, s eleve munkanélküliség vár szabadulásuk után azokra a volt elítéltekre, akik ezeket a szakmákat kitanulták. Másik tanulság, hogy csak kevés számú elítéltet tudnak ebben a költséges munkarendszerben alkalmazni azon oknál fogva, hogy az aprólékos műhelymunkák magas fokú odafigyelést igényeltek, melynek következmé-

nyeként Németországban, Belgiumban és Olaszországban a rövidebb időre ítélt fogvatartottak többsége munka nélkül maradt. Az elítéltek foglalkoztatása terén az egyes nyugat-európai országok között nagy különbségek mutatkoznak. A holland börtönök egy részében például egyáltalán nem dolgoztak az elítéltek a 90-es évek közepén, mivel még műhelyek sem álltak rendelkezésre, addig Észak-Belgiumban, pár kilométerrel odébb a munkáltatás prosperált. Hasonlóképp történt mindez Franciaországban, ahol az elítéltek megfelelő bérezését és az úgynevezett nem anyagi ösztönzők – mint például a jó magaviselet elismerése – rendszerét vezették be. A francia kereskedelmi sajtóban ugyanakkor hathatós marketing tevékenységgel tették ismertté a börtönmunkát.

A helyreállító igazságszolgáltatás a börtönökben

Belgium 1998 óta folyamatosan vezette be a helyreállító igazságszolgáltatás koncepcióját a munkáltatás terén hat börtönben, többek között a Leuven Central és a Leuven Hulp börtönökben, továbbá a Hoogstrateni büntetőintézetben. Az összes elítélt a műhelyekben történő képzés részeként személyiségfejlesztő tréningen vesz részt, ahol – többek között – az empatikus képességeket is fejlesztik, amely segítségével a bűnelkövetők megérthetik azt a fájdalmat, amelyet áldozataik számára okoztak. Néhány műhelyoktató olyan emberek közül kerül ki, akik korábban bűncselekmény áldozatai voltak. Bevezették a csoportos látogatók és a sajtó jelenlétét is a műhelymunkák során, hogy a közvélemény tudomást szerezzen, illetve több információhoz jusson a börtönmunkáról és helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójáról. Azáltal, hogy a műhelyekben végzett munkáért pénzt keresnek az elítéltek, nemcsak a szabadonbocsátásuk utáni időkre kényszerülnek gyűjteni, hanem a fizetésüknek bizonyos százalékával gyarapítják a belgiumi áldozatokat segítő alapítványhoz befolyó pénzösszeget.

„Az áldozat a fókuszban" elnevezésű program úgy jött létre, hogy abba teljes mértékben bevonták az összes belga börtönigazgatót és ügyvezetőt, s egyben arra kérték őket, hogy adjanak lehetőséget az elítélteknek arra, hogy bűntettükért felelősséget vállaljanak. Minden belga börtönnek van egy „helyreállító igazságszolgáltatási tanácsadója", aki közvetlen kapcsolatban van a börtönigazgatóval annak érdekében, hogy olyan koncepciókat és gyakorlatot vezessenek be, amely összhangban van a büntetés-végrehajtásban kialakult elvekkel és praxissal. A végső cél az, hogy a bűnelkövető felelősséget vállaljon bűntettéért, és azokért a következményekért, amelyet áldozatai számára okozott. A belga Igazságügyi Minisztérium véleménye az, hogy a mediáció és az áldozatok bevonása a büntetőintézetekben folyó a rehabilitációs folyamat részét kell, hogy képezze. Teljes körűen tájékoztatják az áldozatokat a bűnelkövetők benti fejlődéséről, különösképpen munkamoráljáról. A műhelyekben végzett tevékenység olyan önkéntes közösségi munkát is magába foglal, amely során láthatóvá válik, hogy az elítélt „adósságait törleszti" a társadalomnak.

Következtetések

Ursula Smartt kutatása bebizonyította, hogy a tanulmányozott összes nyugat-európai ország alkalmazza a külső magáncégekkel kötött szerződéses munka valamely formáját a börtönökben. Egyre gyakoribb, hogy magánvállalatok alkalmaznak elítélteket és bérelnek ki

munkaterületeket a börtönön belül, annak érdekében, hogy saját termékeiket legyártassák vagy összeállítassák. Néhány kritika az Igazságügyi Minisztériumokat vagy azok börtönigazgatását azzal vádolta, hogy kizsákmányolja a fogvatartottakat azáltal, hogy nyílt versenynek teszik ki őket a kinti civil munkavállalókkal szemben, továbbá, hogy nem nyújtanak valódi szakértelmet a munkát végző elítéltek számára. Napjainkra már teljesen eltűnt az 1950-es évek számos paternalista börtönmunka törvénye, amelyek leginkább a szigorú rehabilitációs elveken alapultak. Habár a börtönmunka potenciális nyereségforrás is lehet megfelelő irányelvekkel és gazdálkodással, ennek ellenére biztosan állíthatjuk, hogy a legtöbb nyugat-európai börtönvállalat veszteséges. Németországban például csak úgy voltak a börtönvállalatok „nullszaldósak", hogy az állam fizette az elítéltek bérét és a nyersanyagok árát is. Angliában 1996-ban elfogadták a fogvatartottak bérezését szabályozó törvényt, azonban – sajnálatos módon – nem született azóta sem olyan alacsonyabb szintű, értelmező jogszabály, amely lehetővé tenné a börtönigazgatóknak, hogy a törvényt a gyakorlatban is megvalósíthassák.

Amióta az vált általánossá, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek teljes telítettséggel működnek, fontos lenne, hogy az egyes országok börtönigazgatásai inkább a „realisztikusabb" szakmunkásképzést és börtönmunkát helyeznék előtérbe, különösen a hosszabb időt letöltő elítéltek esetében. Továbbá fontos lenne az is, hogy a szabadon bocsátás utáni munkavállalás és a társadalomba való visszatérés a holland börtönökhöz hasonló módon menjen végbe másutt is. Ez az egyedüli módja annak, hogy a többszörös visszaesők száma csökkenthető legyen a jövőben. (Jelenleg 57 százalékos a visszaesők átlagos aránya Nyugat-Európában.) Ezenkívül a közvéleményt kellő időben tájékoztatni kell az olyan börtönmunkával kapcsolatos, a közösség számára előnyös tervekről, elképzelésekről, amelyek elősegítik a szabadult személyek visszaintegrálódását a társadalomba, továbbá az helyreállító igazságszolgáltatás megvalósulását.

Összegzés

- Az elmúlt évtizedben nagymértékű emelkedés mutatkozott az európai börtönpopulációt tekintve (az egyedüli kivételt a skandináv országok képezik).
- Eltekintve néhány ország visszaesésétől, például Németországétól, a börtönvállalatokon belüli munkaerőpiac jól működik Nyugat-Európában.
- Nyugat-Európában a fogvatartottak 25 százaléka társadalmilag hasznos munkát végez, a börtönmunka körülményei a kinti munkakörülményekhez hasonlóak.
- A munkahelyek 20-25 százaléka ugyanakkor betöltetlen marad (Franciaország kivételével).
- Az összes nyugat-európai országban különböző méretű és típusú börtönpopulációval kell számolni. (Németországban például magasak az üzemeltetési költségek, míg Angliában sok a fiatalkorú bűnelkövető.)
- Működik néhány olyan megoldás – Németországban, Hollandiában, Belgiumban és Kanadában –, amely a szabadulás utáni munkavégzést célozza meg.
- Az oktatást, a személyiségfejlesztést, a csoportterápiát, valamint a börtönvállalatok tevékenységét összehangoló programok működnek Németországban és Belgiumban.

- Franciaországban a börtönmunka teljes mértékben magánkézben van, és szerteágazó szakmunkásképzést biztosít.
- A belső árutermelés, vagyis a börtönszolgálatok számára előállított termékek előállítása az összes nyugat-európai országban jelen van, csakúgy, mint az egyesült államokbeli szövetségi börtönökben (UNICOR) és a Kanadaiban (CORCAN).
- A külső piac, ahol az állam és a magántársulások összefognak (PPP), országról országra változik, de a legszélesebb körű Németországban, Angliában és Franciaországban.
- Az elítéltek jövedelme és a nem anyagi ösztönzők országonként számottevően váltakoznak, amelyet figyelembe véve Franciaország kínálja a legmagasabb béreket.
- A fogvatartottak bére szabályozva van Németországban, Franciaországban, Olaszországban és Angliában (azonban az utóbbi esetében az elítéltek bérezését szabályozó 1996-os törvénynek nincs alacsonyabb szintű, értelmező rendelete).
- A magasabb fizetés nem feltétlenül vonja maga után a nagyobb termelékenységet.
- A költségek elszámolásának gyakorlata országonként változó. Néhány országban a személyzettel kapcsolatos vagy az anyagköltségeket nem áramoltatják be teljes mértékben a nyereség és veszteség számlájára (például Németországban és Spanyolországban).
- Minden nyugat-európai ország hasznos munkaelfoglaltságot nyújt a fogvatartottak nagy részének, annak ellenére, hogy a börtönvállalatok veszteségesek.

Felhasznált irodalom

Smartt, U.: *What works in prison industries?* A comparative look at different European approaches to prison industries. Prison Service Journal, 2004. 3.

Prison health: Partnership between the prison service and Dept. of Health. www.doh.gov.uk/prisonhealth/

Vagg, J. – Smartt, U.: *Prison labour in England and Wales.* In: Duenkel, F. and Zyl Smit, D. (eds): Prison labour. 1999.